

СИНИША ДИЛПARIЋ

РАШКОВИЋИ ИЗ ШТИТКОВА У ЈАВНОМ ЖИВОТУ ЗАВИЧАЈА

СИНИША ДИЛПARIЋ
УУ 32000 Чачак
Вељинска 6

UDK 392.3

Рашковић је, без сумње, једно од најстаријих наших презимена. У „Рјечнику из књижевних старина српских“ Ђуре Даничића помињу се писар Гргура Вукосаљића, Добрило Рашковић и војвода Милош Рашковић,¹ а др Јован Ердељановић и др Павле Радусиновић пишу о Радичу Рашковићу, властелину из Цеклина.²

У овом раду није реч о пореклу презимена једног знаменитог рода, нити о покушају истраживања података о Рашковићима као братства истог корена. Циљ нам је да, још једном, скренемо пажњу проучавалаца прошлости на део Рашковића из села Штиткова у општини Нова Варош, који су у јавном животу завичаја имали истакнуто место.

О Рашковићима из Штиткова, боље рећи некима од њих, писали су, поводом расветљавања разних догађаја из прошлости: Вук Стефановић Караџић,³ Лазар Арсенијевић Баталака,⁴ Сима Милутиновић Сарајлија,⁵ др Мита Костић,⁶ Глиша Елезовић⁷ и многи други аутори. Сем књига, студија и чланака, и до данашњих дана допиру

и легенде о неким од Рашковића или о Рашковићима као истакнутом роду и водећој кући старовлашког и санџачког краја.

После 1963. године — у настојању да се прошлост прикаже као део живота предака и да нам се тако приближи — публикован је већи број монографија појединих већих насеља. Било би, не само занимљиво, већ и значајно, свестраније сагледати суштину излагања о нашим истакнутим предводницима у прошлости. Посебно ако су из истог рода. А, то је један од циљева овог рада, који се, у доброј мери, ослања на оне делове монографија које говоре о Рашковићима из Штиткова — превасходно уколико је њихова јавна делатност везана за завичај. Делатност Рашковића у Аустрији, Украјини, Русији, па и пределима преко Саве и Дунава — мада занимљива и веома значајна — није, у овом моменту, предмет нашег интересовања. Уосталом, о томе се више зна, о томе је више писано, него о ономе што су чинили у завичају.

Милован Ристић је, у својој богаато документованој књизи „Стари Влах“, посебно говорио о прошлости овог рода и појединим знаменитим личностима Рашковића из Штиткова. Није ово нимало случајно: њихово се порекло везује за Стари Влах. Текстовете о Рашковићима Ристић дели у неколико тематских целина. Свака је за себе значајна, тим пре ако се зна да се ради о првом штиву после Другог светског рата из пера историчара посебне усмерености према завичају. Након уопштених записа о бератлијским кнезовима, као појави у далекој прошлости, долазе излагања о Рашковићима као учесницима у ратовима између Аустрије и Турске 1682/90, па 1737/39, онда о Рашковићима у Русији у другој половини XVIII века и посебно о Јовану и Максиму Рашковићима као учесницима у Првом српском устанку и борбама за ослобођење од турског јарма.

Милован Ристић као најстарију личност овог рода истиче патријарха Гаврила. Отуда и ми полазимо, у овом раду, од тог прво-свештеника. Позивајући се на Владимира Р. Петковића, Ристић каже: „Један од наследника Макаријевих, који је лично ишао у Русију, био је Гаврило I из породице Рашковића. Он је, као рашки митрополит, 1644. године обновио цркву у селу Ковиљу под Јавором, па је у њој и сам пробавио неко време... Гаврило је дошао на положај пећког патријарха после Пајсија; 1653. кренуо је за Русију и у Москву стигао 20. маја 1654...“ У повратку из Русије обешен је у Бруси.⁸

У првом броју Зборника радова Народног музеја у Чачку (1969) објављена је студија Радомира Станића о манастиру Кољу. У њој

се помиње патријарх Гаврило. Станић каже: „Последњи пећки патријарх Гаврило, родом из Штиткова код Нове Вароши из чувене и старе кнежевске породице Рашковића, обновио је манастир 1644. године и поклонио му четворојеванђеље“.⁹ У „Прилозима за историју градитељства у средњем Полимљу у XIX веку“ Вукоман Шалипуновић каже: „Црква у Штиткову подигнута је на месту где је био манастир који је подигао Гаврило Рашковић“.¹⁰ На Катићима је споменик са чијег се епитафа чита да је Павле Стојковић подигао тај „биљег“ како би поменуо имена најстаријих и најпознатијих припадника породице Рашковић.¹¹ У епитафу је на првом месту име патријарха Гаврила. У монографији „Нововарошки крај“ налази се и овакав податак: „Цркву у Штиткову, на реци Тисовици, помиње се 1655. сазидао је патријарх Гаврило Рашковић“.¹² Ако се све ово зна, онда је несумњиво да је гласовитост патријарха Гаврила утицала и на друштвени утицај и каријеру свих каснијих Рашковића — оних који у завичају повремено бораве или су у њему стално настањени.

Потпис хаџи Гаврила Рашковића

Освајачки походи Османлија после боја на Косову 1389. године, мада су повремено обустављани, нису прекидани — ишли су према Средњој Европи. Водили су преко Србије и народу су доносили само несреће. Ово је несумњиво утицало и на сеобе српског народа према северу: бежало се пред опасношћу, али је и тражен ослонац за борбе против насилника и освајача. Организовани отпор постепено је нестајао; уступао је место појединачним подухватима, које су предузимали хајдуци, ускоци и поједини аустријски команданти. У сукобима између Германа и Турака супарници су, неминовно, користили и услуге Срба — појединаца или група. Србима се чинило да им

аустријска војска може — као хришћанска — донети слободу, па су се и селили на просторе Аустрије. Такву наду гајили су и поједини Рашковићи.

У време ратова од 1683. па надаље документа помињу и неке Рашковиће. Наиме, синови Хаџи-Арсенија Рашковића — Јован, Мојсеј, Илија и Михаило — преселили су се преко Саве и Дунава, а у завичају се задржао Арсенијев брат Бартул Рашковић. За српски народ који је остао у свом крају посебно је значајан Мојсеј, пуковник српске милиције у време владавине аустријског цара Леополда I. Живот овог Рашковића био је испуњен борбама за ствар аустријског двора, али и одбрану градова у Славонији и поход према Косову 1689. године. У монографији Новог Пазара истиче се да су јединице под командом Мојсеја Рашковића код Сјенице 1689. године потукле један турски одред,¹³ док Страхиња Циврић у књизи „Моравички крај“ наводи да је кнез и пуковник Мојсије Рашковић у Срему подигао Шаренград и да је храбро бранио Осијек и друге градове.¹⁴ Неспорно је: Мојсије Рашковић имао је високи чин у аустријској војсци; учествовао је у борбама вођеним крајем XVII века око Сјенице, а све то доприносило је очувању националне свести нашег народа. Међу Србима су Рашковићи били познати, па је појава једног припадника тог рода на челу организоване хришћанске војне јединице, без обзира што је она туђинска, узбуркала народ. Јер, и служити туђину против постојећег окупатора, чинило се подвигом. И због тога је аустријски пуковник нашег имена и порекла имао успеха у подизању народа на устанак и у продирању дубоко на територију Отоманског царства.

Ни други велики рат између Аустрије и Турске није могао да прође а да се Рашковићи не појаве као предводници српског народа у западној Србији. Наиме, аустријски обор-капетан Станиша Марковић Млатишума писао је из Крагујевца 10. јула 1737. у Нову Варош Атанасију Рашковићу позивајући га да дигне народ на устанак. Позив није остао без одзива. Тада је позив истоврсне садржине упућен и патријарху Арсенију IV. Сама чињеница да се Млатишума обратио на исти начин и патријарху српском и Атанасију Рашковићу, довољно говори о тадашњем угледу Рашковића у поробљеној Србији. Српска милиција, на челу са Млатишумом, и српски устаници тада су заједничким акцијама успели да заузму Нови Пазар.¹⁵ У монографији „Нови Пазар“ истиче се да је са 1.500 људи Рашковић најпре ослободио Нову Варош. Није без значаја ни чињеница да је он био ожењен сестром српског патријарха Арсенија IV.¹⁶

Иначе, продор уједињених снага аустријске војске, Српске милиције и устаника из Старог Влаха у дубину територије турске државе праћен је пустошењима и жртвама. Заузимање Новог Пазара није прошло без сурових, радикалних мера према муслиманском становништву. И, када је турска војска потискивала аустријске снаге преко Саве и Дунава, уследила је и нова велика сеоба српског народа. Атанасије Рашковић напустио је завичај и прешао у Аустрију, где је, заједно са бројном породицом, дошао под заштиту аустријског цара. Његов син ће нешто касније постати капетан у Варадинском пуку. (У то време имао је само 20 година). Александар, син Атанасија Рашковића потом ће остварити значајну војничку каријеру, али у Стари Влах више није долазио у било ком својству. О свему томе, посебно о Атанасију Рашковићу, документовано је писао Вукоман Шалипуровић у „Златарским новостима“ 10. јула 1981.

После неуспешних покушаја да буду ослобођени поробљени крајеви Старе Србије и након сеобе Мојсија, па Атанасија Рашковића у Војводину, Рашковићи се ангажују и исцрпљују у настојањима да се њиховом роду призна првенство и осигурају права пресељених суграђана, права обећана од стране највиших аустријских достојанственика. Али, то, као и претходна одисеја српског народа од Пећи до Печуја, па даље до великих пространстава Русије — тема је за себе.

Сви истраживачи, али и сва предања о Рашковићима, истичу да је њихово порекло везано за село Штитково. Међутим, неки извори говоре и другачије. Милан Борисављевић (1858—1932), истакнути јавни радник и трговац из Нове Вароши, наводи, у својим казивањима, да се у Новој Вароши налазио „угледни конак Рашковића“ и да је један Рашковић имао кућу у селу Лепојевићима под планином Јавор.¹⁷ У монографији Ивањице бележи се и да је у Приликама, на Малој Моравици, постојао хан, уз кућу, једног Рашковића.¹⁸ Књижевник и истраживач Радојко Николић навео је у једном свом делу: „У порти цркве у Приликама има неколико надгробних плоча на којима је убележено да покојници потичу „от фамилије Рашковића““.¹⁹

Нису се сви Рашковићи преселили у Војводину са Мојсијем и Атанасијем. Њихови рођаци, можда и веома блиски, остали су да живе у Старом Влаху. Два неуспешна рата и две сеобе продужени су проблемима који су дочекали насељенике на аустријској територији, а управо та чињеница утицаће на буђење нада у далеку

Русију. Као и у време патријарха Гаврила Рашковића, Русија поново почиње да зрачи као ослонац коме се ваља усмерити.

У фебруару 1784. године, после састанка и саветовања народних првака у Новој Вароши, написано је писмо императору далеке земље Русије, у коме се вапије за ослобођење. Поред осталих, писмо је потписао обор-кнез Константин Рашковић, а однели су га, у Русију, Симеун Рашковић и Димитрије Јорговић.²⁰ Зна се и за једно писмо од 2. августа 1767. године, које је потписало шест кнезова у Новој Вароши; међу њима и кнез Аврам Рашковић.²¹ Оба документа, по оцени истраживача, сведочанство су слободарства народа тог дела Србије.²²

Наде патријарха Гаврила I и кнезова Константина, Аврама и Симеуна Рашковића да далека Русија може избавити (или макар олакшати невоље) српски народ, као и наде Мојсија и Атанасија Рашковића у Аустрију, нису биле без основа, али су — неоствариве. Оне су значајне као светлост у тами, али нису реалне због тога што је Османлијско царство било веома моћно.

Дуге године до и у току Првог српског устанка 1804. нису избрисале сећања на Рашковиће. Карађорђе је из Топола 21. марта, односно 2. априла 1805. писао „Господар Јови, безрђан баши белградском, вручитска јему честно и незадржано, у Земун или где будег“.²³ Нићифор Нинковић, савременик и делимично учесник у Првом српском устанку, писао је да је лично у Београду 1809. године упознао Јована Рашковића и да је са њим био у Тополи код Карађорђа. Том приликом је Јован Рашковић добио „харугву“. Потом су отишли на планину Златар и учествовали у окршају у селу Косатици. После тога се Рашковић вратио у Београд.²⁴ О овом Рашковићу опширно је писао и Лазар Арсенијевић Баталака. Лично га је познавао и оценио као аристократу који лута по свету, троши што није његово, сарађује са Родофиникином и до краја живота упорно тражи познанства међу Старовлашанима оспоравајући звање свог блиског рођака Максима Рашковића. По Баталаки, Јован Рашковић је са Миланом и Милошем Обреновићем, био у опозицији према Карађорђу.²⁵ Милован Ристић Јована Рашковића описује као авантуриста, који се 1804. године нашао у Цариграду и био у турској служби, па је могао „помагати српску ствар“. Ристић наводи да је овај Рашковић сарађивао са грчким ослободилачким покретом, писао писма на све стране за помоћ породици, лутао по свету и умро у дубокој старости и беди 1849. године у Цариграду.²⁶

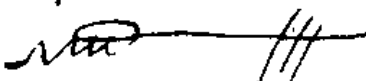
Односе Јована Рашковића и Руса у одређеној мери објашњава писмо команданта Војне команде команданту Генералне команде из Земуна од 24. маја 1809. По том извору је „господин Родофиникин неком Јовану Равићу, који се пре издавао за српског конзула и због тога дуго био у Једрену у затвору, дао 1.000 дуката да иде у Босну и да онде побуни против Турака тзв. Старе Влахе који су хришћани а многи су од њих спахије, те наводно уживају иста права као и Турци у Босни“.²⁷

Поново се Јован Рашковић помиње 3. јуна 1810. у извештају полицијског комесара магистрату поводом непријављеног турског поданика, иначе слуге „турског конзула Рашковића“.²⁸

Нићифор Нинковић је тврдио да је Јован Рашковић пре одласка у Тополу, па на Златар, у Београду сакупио 30 бећара и да је самог Нинковића ангажовао као писара. Очигледна је веза обавештења о новцу кога је овај Рашковић примио од Родофиникина и прикупљању бећара у Београду.

Осим претензија да му се призна првенство у односу на Максима Рашковића у Старом Влаху и чињенице да му се Карађорђе већ у првој години устанка обраћа, овај Рашковић није запажен као истакнутија личност свога рода-фамилије. Међутим, већ је истакнуто — уз чињеницу да је у критичним годинама био познат човек, да је забележено у документима како је живео у Турској, Русији, Аустрији и да није био војни старешина, нити ратник — да заслужије пажњу Јован Рашковић као једини припадник ове фамилије који покушава да се докаже у дипломатским пословима почетком XIX века. Ипак, Милован Ристић га карактерише као загонетну личност, као „један несимпатичан“ лик из ове породице.²⁹

К. 1810. Јован Рашковић

Потпис Јована Рашковића

И поред свега, без обзира на негативне оцене Лазара Арсенијевића Баталаке и Милована Ристића, Јован Рашковић није анониман; пре свега може се рећи да се ради о личности о којој недовољно знамо.

Ваља се подсетити и на ово: Јован Рашковић се помиње као учесник црквено-народне свечаности коју је 28. јуна 1690. организо-

вао у Београду патријарх Арсеније III Чарнојевић.³⁰ Јасно је да се ради о неком сроднику Јована Рашковића кога историјски извори помињу као Карађорђевог савременика.

Највише помињана, у историјским списима, личност из рода Рашковићи у Старом Влаху свакако је Максим. Нико није навео имена његових родитеља, годину рођења, да ли је био писмен (учио у неком манастиру или је самоук). Сачуване су легенде и народне песме о њему, а у казивању старих људи он се помиње као јунак и кавгаџија. За Симу Милутиновића Сарајлију он је дивотник — уздизао га је изнад свих савременика, чак и самог Карађорђа.³¹ Сарајлија је у „Трагедији српског господара и вожда Карађорђа“ опевао сусрет Максима Рашковића и Карађорђа Петровића приликом Вождовог преласка преко Дунава у Србију. Тај сусрет завршава се јадиковком Максима Рашковића:

„Све просто ти, али не просто једно,
Што узасе сад не узме мене,
Господару, та мој родитељу!
Бог би дао дас не кајем зато“.³²

Милан Ђ. Милићевић је, у свом „Поменуку“, видно место дао Максиму Рашковићу. Каже да је био претња Турцима, да је ухалшен 1804. године, али и да је побегао из затвора, да се јуначки борио, да је постао војвода у Првом српском устанку, да је 1812. убио последњег Белобрковића из муслиманске противничке фамилије и да је због тога позван пред Врховни совјет на одговорност, да је затворен у Београду и да му је породица пресељена у Рипањ код Београда. Милићевић додаје да је Максим Рашковић „наскоро пуштен из тамнице и отишао на своје војводство“.³³

Нићифор Нинковић је сведочио да је присуствовао сусрету Јована Рашковића и Максима Рашковића, да је слушао Јованове жалбе на свога „братучеда“, при чему не пропушта да нагласи да је војвода Максим лично неустрашив.

У свим до сада публикованим књигама о прошлости Старог Влаха Максим Рашковић је незаобилазан. У свакој је приказан као храбар борац и неустрашив јунак. Ипак, и после ишчитавања тих књига схвати се да остаје још неколико недовољно познатих појединости, без којих се не стиче потпуна слика о овом истакнутом Рашковићу. Ни Милован Ристић, који је исцрпно писао о Максиму Рашковићу, и то са очигледним симпатијама, није све рекао о овој личности. Дубља истраживања и пуна истина о његовој улози и значају у историјским догађајима тога доба још увек ишчекују зна-

це. Једно је несумњиво: Максим Рашковић је један од најистакнутијих људи Старог Влаха.

Поред сукоба и борби против турских оружаних снага, поред његове суровости и личних обрачуна са муслиманима, Максим Рашковић познат је и по својим спорењима са Хаџи-Проданом Глигоријевићем. Да би их отклонио, морао је да интервенише и сам Карађорђе. Страхиња Циврић пише да је Максим Рашковић уступио део своје кнежине Хаџи-Продану; ради се о више села: Рашчићи, Шуме, Свештице, Лиса, Луке, Осоница, Придворица, Вионица, Остатија, Средња Река, Дајићи и „сва села до Ибра“.³⁴ У једној признаници, издатој Атанасију Рашковићу, као његова села набрајају се: Мочиоци, Куманица, Шареник, Церова, Сивчина, Опаљеник, Прилике, Комадине, Равна Гора, Глеђица и Горњи Берисави.³⁵ Наглашава се, при том, да је Максим Рашковић „имао хан и кућу ниже Прилика на Малој Моравици. Код њега је био у служби Нешко Недовић, отац владике Јање“.³⁶ Др Љубомир Ђурковић—Јакшић, пишући о пореклу Јоаникија Нешковића—Владике Јање, наводи да је Нешко Недовић 19 година служио као писар Косте Рашковића, а касније и код Максима Старовлаха.³⁷ Саветујући Максима Рашковића да лепо живи са Хаџи-Проданом Глигоријевићем „макар пет села да му је отео“, Карађорђе је настојао да уразуми старовлашке прваке, жељне господарења и богатства, не само војних овлашћења, која су имали.

Када говори о старим Рашковићима, Милан Борисављевић у два маха истиче парницу између Рашковића и Борисављевића око имања у Калипољу. Парница је вођена пред турским судовима. Рашковићи су ту парницу изгубили. То Максим Рашковић никада није заборавио. Борисављевић пише: „Због губитка те парнице Рашковићи су на Борисављевиће врло жучни били и доста су пањкали особито војвода Максим Рашковић код Карађорђа и осталих војвода“.³⁸

У монографијама Краљева, Новог Пазара, Ивањице, Пожеге, Ариља, Ужица, Нове Вароши... увек се истиче учешће Максима Рашковића у борбама против Турака у току Првог српског устанка на простору од Златибора до Новог Пазара. Свуда се апострофира његова одважност. Ово чине и аутори чланака о борбама у Старом Влаху од 1806. до 1809. године.

Новак Живковић помиње епску народну песму о учешћу Максима Рашковића у боју на Кукутници.³⁹ Међутим, Нинковић тврди да је у току тога боја разговарао са Максимом Рашковићем у кући његовог таста Грујице у драгачевском селу Рогачи испод планине Јелице.⁴⁰ Нинковићев податак заслужује коментар. Он, наиме, по-

миње Рашковићевоу тазбину у Рогачи, при чему не наводи презиме таста Грујице, а један од потомака Рашковића, Комнен Калаитовић из Штиткова, више пута је причао Милану Радишићу, родом из Божетића, да је Максим Рашковић био ожењен „од Радишића, из засеока Звијерци“.⁴¹

Од када му је породица присилно пресељена у околину Београда, живот Максима Рашковића се из основе мења. Док је борао у тамници, радио је што и остали кажњеници, а одлуком Совјета одузето му је звање војводе.⁴² Карађорђе је остао доследан наређењу да се Максим Рашковић не сме враћати у родни крај, али је у два маха писао Хаџи-Продану Глигоријевићу, па Авраму Лукићу наређујући да се момцима Максима Рашковића омогући купљење дугова и прегоњење стоке у Србију.⁴³

Нема поузданог одговора на питање како је Максим Рашковић дочекао пад Београда под турску управу по Карађорђевом бекству из Србије 1813. године. Не зна се да ли је био пуштен из тамнице у тим трагичним моментима. Једно је сигурно: по доласку Турака поново се обрео у тамници, где га је нашао Максим Евгеновић, аустријски поданик. Рашковић му је поверио да узме сребрно оружје од његове супруге у Земуну, а у случају нужде — да позајми новац од Паје Лисовића из Београда како би потплатио турске стражаре и избавио га. Евгеновић каже да је поступио по инструкцијама, предао је скупочено оружје и остале драгоцености Осману бимбаша да би овај инсценирао бекство затвореника и тако ослободио Максима Рашковића. Занимљива је оцена Османа бимбаше вредности оружја овог знаменитог Старовлашанина: „Нема ни у нашег везира лепшег оружја“.⁴⁴

Мада се у Милићевићевом „Поменику“ каже да се Максим Рашковић након суђења у Београду вратио на своје војводство, биће да се после тог догађаја није налазио у завичају, макар не са звањем војводе, пошто је тога звања лишен.

Иначе, после Другог српског устанка Максим Рашковић налазио се на дужности цариника у Раму на Дунаву. Овде се, према тврдњи Сарајлија, сусрео и са Карађорђем. То је онај сусрет о коме је певао Сима Милутиновић Сарајлија.

Неки аутори непоуздано описују држање Максима Рашковића после 1809. године. Они кажу да је на суђењу у Београду ослобођен и да се вратио „у родни крај и остао предводителј Старолаха“.⁴⁵ Други, опет, без аргумената, пишу да се Рашковић након позива Карађорђевог уплашио и да је, „због веза са Мустафа бегом“, са породицом побегао у Босну, одакле је касније прешао у Аустрију.⁴⁶

Још је Прота Матија Ненадовић, пишући о кнезу Максиму Рашковићу, истакао његов сукоу са Белобрковићем у току примирја после успешних дејстава српских устаника на почетку „Карађорђево крајине“. Али, он је напоменуо да се не ради ни о чему другом до преступу, због тога су Карађорђе и Совјет, одржавајући реч дату Русима и Турцима, „морали Максима оковати“.⁴⁷

Није разјашњено ни време, нити, пак, место смрти Максима Рашковића. Нити се нешто зна о његовим потомцима и њиховој судбини. Милан Ђ. Милићевић каже да се обраћао „његовим најближим потомцима“ за које је дознао, али није успео да дође до ближих података о животу Максима Рашковића после 1817. године.⁴⁸ Последњи поуздан податак о њему сусреће се у писму кнеза Милоша Обреновића асећији нововарошком из августа 1824. године. У писму се каже: „Максиму Рашковићу из Јерушнице дозволи, као што је и прочим дозволио, који су из Старовлашке амо пребегли, земљу продати, коју му је Кадић за дуг узаптио, и да неби истог Максима за ништа узнемиравао, будући да је цар свима прошаста преступленија опростио“.⁴⁹

Очигледно је, дакле, да је Максим Рашковић имао много тешкоћа да би заштитио своје поседе и другу имовину, али и да наплати своја потраживања. Такође је знано да је до суђења 1812. године био истакнути народни првак, богат човек и утицајан војвода Старог Влаха. Напокон, крај живота дочекао је као мали чиновник примитивне администрације у време прве владавине Милоша Обреновића.

Вук Караџић забележио је део песме о боју на Кукутници, у којој певач жали за Максимом Старовлахом који премину „у питомој земљи Шумадији, код лијепа места Крагујевца у малену селу Јарушници“.⁵⁰ Милован Ристић прихвата овај податак о смрти Максима Рашковића, али се не позива на извор података.

До данашњег дана нема потпунијег родослова Рашковића, па ни података о потомцима било ког реда, који би омогућили дубљи и сигурнији приступ оцени утицаја на друштвене токове ове значајне фамилије у Старом Влаху, тиме и Санцаку и западној Србији из периода Карађорђевог похода према Босни и Новом Пазару.

После пропалог покушаја Хусеин-капетана Градашчевића да оствари своје амбиције и јачања утицаја Ејуп-паше Ферхатовића да уведен ове порезе „који су гори од турских“, појачан је терор над српским живљем у Санцаку, па се јавио отпор и од стране српског и од стране муслиманског становништва. Први пут долази до заје-

дничких напора да се спрече самовлашће и обест човека по коме се то време назива „Ејуп-пашине године зулума“. На Мрав пољу код Сјенице окупљени сељаци изабрали су 1837. године делегацију за достављање жалби и тужби великом везиру и самом султану. На путу за Цариград, код Пећи, делегација је ухваћена и затворена пошто су Ејуп-пашини људи на време открили намере народа. Сви делегати враћени су у Сјеницу, где се силни Ејуп-паша са њима обрачунао. У делегацији је био и „кнешчић“ Тимотије Рашковић, који је одмах погубљен. Заједно с њим, уморени су и Аврам Обућина из Божетића и Никола Матијевић из Вилова, а, на молбу Адем-паше Љаића, помиловани су поп Илија Церовић и Хамза Лакота. У Травник су спроведени Тимотије Борисављевић и учитељ Вараклајић, али се отуда никада нису вратили.⁵¹ Надимак „кнешчић“ уз име Тимотија Рашковића, употребљен као деминутив, свакако указује да је унеколико углед Рашковића у народу опао. Ипак, Тимотије Рашковић, и тим својим звањем, одржава континуитет утицаја ове породице међу Старовлашанима од XVII до средине XIX века. Чињеница да је он, разуме се са другим члановима делегације, заједно са Хамзом Лакотом из Сугубина, пошао на турски двор да тражи заштиту од зулума, довољно јасно показује социјално-друштвене интересе и православаца и муслимана да се заједнички заштите од намета својеглавих локалних турских старешина.

Милован Ристић налази да је после Максима Рашковића престао сваки политички утицај овог рода у Старом Влаху. Међутим, учешће Тимотија Рашковића на скупу народних првака на Мрав пољу код Сјенице 1837. године и његова смрт показују да је све до тада ово била у старовлашким просторима водећа породица, којој су сви признавали да је кнежевска.

Али, то није крај Рашковића.

На Јавору 1876. године, пошто је прота Милан Ђурић симболично отворио примитивну ограду на граници кнежевине Србије и царевине Турске, у напад је пошла српска војска. „Испред борбене колоне јахао је на коњу командант ударне групе Милован Рашковић“. После борбе и повлачења, „мртвом капетану Миловану Рашковићу Турци су отсекли главу“.⁵² Овај капетан рођен је 9. јуна 1828. у селу Пажићу у Црној Гори. Од 10. јуна 1876. као капетан II класе у бици на Калипољу командовао је Златиборским батаљоном I класе народне војске. Јасно је да се овде не ради о једном од потомака старих Рашковића из Старог Влаха, већ о човеку другог рода, али и истог породичког имена. Могло би се закључити да је Милован Раш-

ковић одређен да отпочне ратне операције и због свог презимена управо стога што је нада у ослобођење била велика и жеља Срба да у томе успеју симболизована овим избором, свакако и у знак сећања на борбу Рашковића из Штиткова за слободу.⁵³

Иначе, на скупштини народа у Ужицу 7. октобра 1875. године, одржаној ради објаве рата Турској и припремања устанка који би том рату дао праве импулсе, међу учесницима нема ни једног Рашковића из Штиткова. Ово никако није случајно — очигледан је доказ да они више немају значајнијег утицаја у свом крају; утицаја којим су се дичили до 1837. године.

Завршавајући своја излагања о Рашковићима, Милован Ристић каже: „Они пак Рашковићи који су овде [у Штиткову] остали зову се Калаити по неком недавнашњем надимку, али сви знају да су Рашковићи... Последњи од њих у Штиткову је био неки Илија Калаитовић, који нема мушког наследника“.⁵⁴

Надимак Калаит и презиме Калаитовић сусрећу се у документима од 1837. године. Наиме, Ђунисије Кока известио је 1. августа 1837. Јована Мићића да је „Ејуп паша кнеза Тимотија Калаитовића, пошто је посјекао, послао је своје пашајлије те му кућу похарали и још двије у истом селу поред оне куће све попалио“.⁵⁵ Начелник округа ужичког обавестио је 17. октобра 1855. Јована Ристића да је Јован Рашковић „у време битке на Суводолу код Сјенице био ћирица код Максима Калаита, онда бившег старешине Старовлашког из Штиткова“.⁵⁶ Довољно је уверљиво да је већ Максим Рашковић, некада називан Старовлах, означаван као Калаит, односно Калаитовић, да би се потврдило да су Калаитовићи заиста пореклом Рашковићи из Штиткова.⁵⁷

Из овога произилази обавеза да се, макар укратко, истражи улога Калаитовића у старовлашким догађајима после 1837. године.

У народу је сачувано предање да је један од Рашковића, у време некаквог паљења и пустошења Штиткова, остао жив захваљујући томе што је имао малу радионицу за калајисање судова, па су га Турци, забуном или, можда, свесно, због својих потреба, поштедели. Од тада Рашковићи имају надимак Калаит.⁵⁸

Године 1890. као учесник другог разреда основне школе у Штиткову забележен је Војо Калаитовић.⁵⁹

Преносећи казивања свога оца Мића и других људи, Милан Борисављевић каже: „Од Калаитовића један члан под именом Рашковић и Кнежчић населио је се у своме угледном конаку у Н[овој]

Вароши... Никола Крстин, такође од Калаитовића, живљаше у селу Лепојевићима“.⁶⁰

Калаитовићи су славили Светог Николу.⁶¹

У селу Голобеку у Јасеници постоје Рашковићи. У 19. књизи Српског етнографског зборника — насеља српских земаља уписано је у том селу 37 домаћинстава овог рода. Сви су славили Светог Николу, а по предању доселили су се са Косова.⁶² Дакле, нису из Штиткова, али им је иста слава као и Калаитовићима.

Готово сто година на јавној сцени Старог Влаха и Санцака није било Рашковића, нити Калаитовића.

Тек крајем 1941. године јавља се један потомак Калаитовића у вртлогу историјских збивања.

Др Душан Дрљача је 1962. године обавио теренска истраживања и, публикујући их, истакао: „У Штиткову живе Калаитовићи (славе Никољдан) за које се сматра да су директна лоза Немањића“.⁶³ Забележено је и ово: једини, а истовремено и задњи Калаитовић који се појавио у јавном животу био је Вук, син Комненов и брат Влатков. И отац и брат надживели су Вука. Обојица су били мирни и радни сељаци, без претензија да учествују у политичком животу и посебно без амбиција да се у ратним приликама покажу као људи који за себе желе неке предводничке улоге.⁶⁴ У народу су сматрани за мирне, сталожене и поштене људе. У току рата, причало се, обојица су се чудили ономе што њихов син и брат ради; осуђивали су га.

Врк Калаитовић, поручник Југословенске војске, активни официр на служби у Сарајеву, ожењен, отац двоје женске деце, вратио се по капитулацији Краљевине Југославије у родно место, у Штитково. Кратко време бавио се пољопривредним пословима на очевом имању. Потом је, на збору грађана, изабран за команданта одреда, спонтано формираног у лето 1941. године.

Овај рад није замишљен да се у њему изложи биографија тог у току Другог светског рата по злу познатог потомка Рашковића. Овај аутор и не располаже са нужним и свеобухватним подацима о Вуку Калаитовићу. Због тога указује само на оно што је о њему публиковано у историографским списима, у којима се говори о ратним, готово терористичким, поступцима овог команданта четничког одреда, а потом бригаде. Он је за кратко време прешао пут од активног официра до ратног злочинца, како се о њему пише до данас.

У монографијама Новог Пазара, Краљева, Ужица, Ариља, Нове Вароши, Пожеге и Рашке нема помена последњих Рашковића из

Штиткова. Истина, књига о нововарошком крају завршава се са 1941. годином. У хроници Ивањице забележено је: „Јаворски [Бождар] је са око 100 својих људи побегао и ставио се под заштиту четника Вука Калаитовића, бившег официра, родом из Штиткова, док је овај рекао партизанима да је отишао у Кушиће Пурићевим четницима“.⁶⁵

Овде ваља, најкраће, нешто рећи о Јаворском.

„Ново време“ је 18. марта 1942. објавило фотографију штаба Божидача Божа Ђосовића Јаворског и допис из Ивањице под насловом „Доћи ће и вама Божа Јаворски“. Ужичке „Вести“ су од 12. јуна до 11. септембра 1970. публиковале фељтон Милојка и Милана Ђоковића „Злочини војводе Божа Јаворског“. Наведен је и детаљ из дневника Јаворског: „Постигнут је споразум између мене и Немаца овако: да Немци предаду мени на расположење да судим пљачкашима и да прогоним Турке са наше старе српске границе“.⁶⁷

Велики број аутора из Старог Влаха и Санцака у својим радовима помиње Вука Калаитовића и оцењује његове поступке у време рата, али — нико од њих не упушта се у његово порекло, нити у детаљније описе његовог животног пута.

Будући да још увек није завршено историјско оцењивање и у целости приказивање страшног животног пута овог официра-злочинца, сматрамо нужним да се наведу аутори и дела у којима се о томе говори. То ће, уверени смо, помоћи добронамерном читаоцу да сагледа сву истину и трагедију, али и љагу коју је прецима и себи причинио:

Већ у току рата Мирко Ђуковић белсжи, а потом у књизи „Пут у слободу“⁶⁸ пише о језивом командовању Вука Калаитовића над збуњеним сељацима, наученим да слушају и извршавају оно што им старији, а посебно официри, наређују. И у свом делу „Санцак“⁶⁹ овај аутор несизоставно говори о Калаитовићу. Владимир Жутић у својим књигама „Златарски крај у прошлости“⁷⁰ и „Ратни злочини у Југославији 1941—1945“⁷¹ писао је указујући на своја сазнања и податке до којих је дошао истраживањима, при чему се посебно задржава на догађајима из Другог светског рата у свом родном крају. Придружио се и Дико Пејатовић књигама „Ватре из долине“⁷² и „Златарке“.⁷³ Милосав Пузовић је у својим „Песмама борбе и слободе“ опевао један од најтежих злочина, ратних, у овом делу Србије — онај на брду Китоња.⁷⁴ Станко Равић у књизи „Међу орловима Златара“⁷⁵ и Добросав Дрчелић у делу „Златарска герила“⁷⁶ такође посебно говоре о својим доживљајима ратних страхота. Чедо Друловић у студији „37. санџачка НОУ дивизија“⁷⁷ даје исцрпне податке

и прегледе војних акција у којима је дошло до слома јединица под командом Вука Калаитовића. У збирци народних песама „Санџак пева слободи“, које је забележио и публиковао Љубомир Матовић, такође се помиње овај несрећни потомак Рашковића.⁷⁸ Милорад Радишић у својим сећањима посебно расветљава прве сукобе партизана са Вуком Калаитовићем, настале већ почетком прве диференцијације између два покрета 1941. године.⁷⁹ Жалосна је истина да се суштина свих тих сећања, описа и оцена поступака овог потомка славних Рашковића може схватити из само једног делића песме настале на Златару 1942. године:

„Гледа вила у народу јаде,
Шта народне издајнице раде.
Вук Калаит и његове банде
Од народа сваке јаде раде,
Муче људе, злостављају жене,
Над туђим се мукама веселе,
Омладину прогоне и бију
— Да се нигде састати не смију“.⁸⁰

Колико су још жива сећања на ратне дане у Санџаку, показују и један роман и једна истраживачка информација објављене не тако давно. Наиме, Мурат Балтић, судија из Сјенице, родом из села Урсула, објавио је 1991. године роман „Дуварине“, у коме се, поред осталих, помиње Вук Калаитовић. Миланко Суботић и Симо Пурић сачинили су и објавили у „Златарским новостима“ спискове људи који су побијени или заклани по наређењу Вука Калаитовића.⁸¹ У списку покланих у Новој Вароши налазе се и четири потомка гласовитих Борисављевића, са којима су се, још пре Првог српског устанка, Рашковићи спорили. Заклани су ови Борисављевићи: Савка (стара 65 година), Дамљан (67), њихов син Слободан (35) и снаха Драгица (35); млађи Борисављевићи били су учитељи.⁸²

НАПОМЕНЕ

1. Бурa Даничић, „Рјечник из књижевних старина српских“, Београд, 1975.
2. Др Јован Ердељановић, „Стара Црна Гора“, Београд, 1978. и др Павле С. Радусиновић, „Насеља старе Црне Горе“, Београд, 1985.
3. Вук Стефановић Караџић, „Српска историја нашега времена“, Београд, 1972; исти, „Историјски списи“, Београд, 1969.
4. Лазар Арсенијевић Баталака, „Историја српског устанка“, Београд, 1988.
5. Симa Милутиновић Сарајлија, „Србијанка—Дивогник“, Годишњица Николе Чупића, XVI, Београд, 1896.

6. Др Мита Костић, „Породични архив Рашковића / Опис рукописа Народне библиотеке, САНУ, СХСИ, Београд, 1952.
7. Глиша Елезовић, „Турски споменици“, Београд, 1940.
8. Милован Ристић, „Стари Влах“, Београд, 1963.
9. Види: Зборник радова Народног музеја у Чачку за 1969. годину.
10. Вукоман Шалипуровић, „Прилози за историју грађевинарства у Средњем Полимљу“, Београд, 1979.
11. Споменик се и данас налази у центру Катића.
12. „Нововарошки крај до неолита“, Нова Варош, 1991.
13. Група аутора, „Нови Пазар и околина“, Београд, 1969.
14. „Моравички крај“, Ивањица, 1965.
15. Група аутора, „Краљево и околина“, Београд, 1966.
16. Као под 12.
17. Мемоари Милана Борисављевића, рукопис у Историјском архиву у Ужицу.
18. Група аутора, „Ивањица“, Београд, 1972.
19. Радојко Николић, „Камена књига предака“, Београд, 1979.
20. „Ужички зборник“ број 3, за 1974. годину.
21. „Полимље“, Пријспоље, 4. децембар 1974.
22. Као под 12.
23. Велибор Берко Савић, „Караборђе“, документи, Горњи Милановац, 1988; „Први српски устанак — акти и писма“, I, Београд, 1978.
24. Нићифор Нинковић, „Жизни описанија моја“, Београд, 1988.
25. Као под 4.
26. Као под 8.
27. „Грађа из земунских архива“, II, Београд, 1961.
28. Исто, III, Београд, 1969.
29. Као под 8.
30. „Титово Ужице“ I, Титово Ужице, 1989.
31. Као под 5.
32. Сима Милутиновић Сарајлија, „Трагедија српскога господара и војда Караборба“, Београд, 1990.
33. Милан Б. Милићевић, „Поменик“, Београд, 1979.
34. Као под 14.
35. Као под 18.
36. Исто.
37. Др Љубомир Дурковић — Јакшић, „Епископ Јоаникије Нешковић“, Краљево, 1987.
38. Као под 17.
39. Новак Живковић, „Ариљски летопис“, Ариље, 1981.
40. Као под 24.
41. Казивања Милана Радишића из Божетића аутору.
42. Као под 4.
43. Као под 8.
44. Максим Евгеновић, „Животопис“, Београд, 1989.
45. Као под 18.
46. Као под 14.
47. Прота Матија Ненадовић, „Мемоари“, Нови Сад, 1957.
48. Као под 33.
49. „Протокол кнеза Милоша 1824—1825“, Београд, 1973.
50. Вук Стефановић Карачић, „Српске народне пјесме“, IV, Београд, 1972.
51. Као под 33.
52. Као под 18 и 30.
53. Исто.
54. М. Ристић, н. д. О томе више у „Ужичким немирима“ Новака Живковића, Титово Ужице, 1979.
55. Исто.
56. Као под 8.
57. Ово сведоче расположива документа; А. Јовановић, „Коло“ IV, Београд, 1902.

58. Казивања Воја Гировића, кочијаша из Штиткова, аутору.
59. Др Радмила Петковић и Вукоман Шалипуровић, „Српске школе и просвета у западним крајевима Старе Србије“, Прибој, 1970.
60. Као под 17.
61. Као под 58.
62. „Насеља“, књига 19, Београд, 1925.
63. „Ужички зборник“, 1984.
64. Непосредна сазнања аутора из ратних година.
65. Као под 18.
66. Владимир Дедијер, „Сведочанства из ослободилачког рата“, II, Београд, 1945.
67. Комплет листа у редакцији „Вести“.
68. Нова Варош, 1970.
69. Београд, 1964.
70. Титово Ужице, 1986.
71. Пријепоље, 1988.
72. Нова Варош, 1983.
73. Нова Варош, 1987.
74. Пријепоље, 1984.
75. Пријепоље, 1972.
76. Нова Варош, 1982.
77. Београд, 1983.
78. Београд, 1986.
79. „Полимље“, Пријепоље, 25. мај 1977.
80. Као под 78.
81. „Златарске новости“, 23. јануар 1992.
82. „На ратиштима и стратиштима — Просветни радници погинули у НОБ 1941—1945“, Београд, 1985.

Професор Милован Ристић, на страни 212 свог дела „Стари Влах“ каже: „Они, пак, Рашковићи који су овде остали [у Штиткову] зову се Калаити, по неком недавнашњем надимку, али сви знају да су Рашковићи... Последњи од њих у Штиткову је био неки чича Илија Калаитовић, који нема мушкога наследника.“

Тврдња професора Ристића не одговара стварном стању ствари. И сада су жива три сина, из два брака, Влатка Калаита, сина Комненовог, унука Андровог.

Илија Калаит, син Аврамов а синовац Андров, заиста није имао мушке деце, али није био последњи Калаитовић из Штиткова.

LA FAMILLE DES RACHKOVITCH DU VILLAGE DE CHITTKOVO

La famille des Rachkovitch, originaire du village de Chitkovo (région du Stari Vlah dans le sud-ouest de la Serbie), comptait plusieurs membres auxquels de nombreux historiens ont consacré leurs textes, à commencer par Vouk Stéphanovitch Karadjitch. Cette famille a donné des personnages de grand renom, dont certains étaient des knez sous la domination turque, des dignitaires de l'Église, des insurgés, des guerriers.

Dans le présent texte l'auteur passe en revue les membres marquants de cette famille depuis le XVIIe siècle jusqu'à 1837, année où les Rachkovitch, au moins sous ce nom, quittent la scène politique. Par la suite, cette famille porte le nom des Kalaïtovitch. L'auteur fournit dans son texte toute une série de faits inconnus ou peu connus. A en juger par les témoignages des contemporains, et par les données fournies par des textes historiographiques, un des descendants de cette famille du nom de Vouk, a joué un rôle répréhensible au cours ed la Seconde guerre mondiale.

Siniša Dilparić